

Lech, Jacek

"The Earliest Settlements in Western Asia from the ninth to the end of the fifth millenium B. C.", James Mellaart, [w:] "The Cambridge Ancient History. Revised edition of volumes I and II", Cambridge 1967 : [recenzja]

Światowit 32, 183-186

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Recenzja pracy; James Mellaart, *The Earliest Settlements in Western Asia from the ninth to the end of the fifth millennium B. C.*, by..., Cambridge 1967, Cambridge University Press, 8°, ss. 61, ryc. 4, w: *The Cambridge Ancient History. Revised edition of volumes I and II*, n. 59 - Chapter VII, § I - X.

Wiadomości nasze o przejściu od gospodarki przyswajającej do wytwarzającej zawdzięczamy pracom archeologicznym ostatnich dwóch dziesiątków lat. Zmieniły one całkowicie przypuszczenia o drogach przejścia od gospodarki zbieracko-myśliwskiej do produkcyjnej, obraz „rewolucji neolitycznej”. Jedną z na poły popularnych prób uporządkowania nowych źródeł archeologicznych całego Bliskiego Wschodu była wydana w 1965 roku praca J. Mellaarta, *The Earliest civilizations of the Near East*¹. Natomiast próbą naukowej syntezy dla potrzeb „The Cambridge Ancient History” jest wymieniona w tytule praca. Stanowi ona osobno wydany rozdział „The Cambridge Ancient History” poświęcony najwcześniejszemu osadnictwu Azji Zachodniej od IX do V tys. p.n.e. Autorem jej jest badacz prahistorii Anatolii, odkrywca Çatal Hüyük i Hacilar, J. Mellaart. Praca składa się z 10 rozdziałów, w których autor omawia kolejno: I - Geografię, terminologię, chronologię, II - Strefę Zagros w północnym Iraku, III - Strefę Zagros w południowym Iranie, IV - Syrię i Liban w VII - VI tys. p.n.e., V - Nizinę Mezopotanii, VI - Kulturę Halaf, VII - Okres Halaf w Syrii i Libanie, VIII - Suisianę i południową Mezopotamię, IX - Wyżynę Irańską, X - Południowy Turkiestan. Taki jest geograficzny obszar zainteresowań autora. Jak wynika z tytułów wymienionych rozdziałów autor nie omawia osobno istotnych dla pełnego historycznego ujęcia tego okresu terenów Palestyny i Anatolii. Tym dwóm obszarom poświęcone są bowiem osobne zeszyty wymienionej serii wydawniczej². Niemniej autor nawiązuje w poszczególnych rozdziałach do wyników badań oraz chronologicznych i kulturowych ustaleń

¹ J. Mellaart, *The Earliest civilizations of the Near East*, London 1965.

² W serii „The Cambridge Ancient History” związane tematycznie z tu omawianym: R. de Vaux, *Palestine during the Neolithic and Chalcolithic Periods*, Cambridge 1966, n. 47; J. Mellaart, *Anatolia c. 4000 - 2300 B. C.*, Cambridge 1962, n. 8; J. Mellaart, *Anatolia before c. 4000 B. C. and c. 2300 - 1750 B. C.*, Cambridge 1964, n. 20.

z terenów Anatolii i Palestyny, uwzględniając je również w zamieszczonym zestawieniu chronologicznym kultur Azji Zachodniej.

Praca J. Mellaarta obejmuje swym zakresem chronologicznym czas, w którym dokonała się najbardziej podstawowa zmiana w dziejach człowieka, przejście od gospodarki przyswajającej do gospodarki wytwarzającej, określane niekiedy mianem „rewolucji neolitycznej”. Jej znaczenie przyrównać można do znaczenia rewolucji przemysłowej i do możliwości zawartych w chemicznej syntezie białek. Z natury rzeczy wspomniane zagadnienie przyciąga najbardziej uwagę czytelnika.

Zdaniem J. Mellaarta udomowienie zwierząt zapoczątkowane zostało podczas X tys. p.n.e. (odkrycia w Zawi-Chemi), zaś początki uprawy roślin należy odnieść do czasów nieco późniejszych. Szczątków roślin nie odkryto jeszcze w wykopaliskach z IX i VIII tys. p.n.e., ale znamy odkrycia z okresu ok. 7000 lat p.n.e. z trzech najważniejszych kulturowo obszarów Bliskiego Wschodu: z Hacilar w Anatolii, z Beidha w Jordanii i z Ali-Kosh ze skraju Wyżyny Irańskiej.

Do najważniejszych stanowisk z pierwszych faz „rewolucji neolitycznej” należy zaliczyć Zawi-Chemi wraz z Jaskinią Shanidar w półn. Iraku niedaleko granicy tureckiej, Jarmo w Iraku, Ras Shamara i Tell Ramad I i II w Syrii, Hassūnah na równinie Mezopotamii.

Zawi-Chemi jest najwcześniejszym osiedlem postplejstocenijskim na terenie Azji Zachodniej. Daty C^{14} dały dla dolnych warstw osady 9217 ± 300 i 8935 ± 300 dla współczesnej osadzie warstwy B_1 z odległej o 4 km od Zawi-Chemi Jaskini Shanidar. Umieszczenie kultury Zawi-Chemi w końcu X i na początku IX tys. p.n.e. czyni ją współczesną kulturze natufiańskiej z Palestyny.

W Zawi-Chemi znaleziono ślady okrągłych szałasów, żarna świadczące o przygotowywaniu pokarmów roślinnych, a w warstwach górnych kości udomowionej owcy (?). Interesujące jest przypuszczenie, że wymieniona warstwa B_1 z niedalekiej Jaskini Shanidar reprezentuje zimową fazę osadnictwa gromady ludzkiej zamieszkującej latem Zawi-Chemi. Inaczej niż w Palestynie, nie zaobserwowano dotychczas na terenie półn. Iraku i sąsiednich obszarach Iranu — Góry Zagros, faz przejściowych między typowo jeszcze przyswajającą gospodarką ludności Zawi-Chemi, a pierwszymi w pełni rolniczymi osadami typu Jarmo i Ali-Kosh. Wydaje się, że jako obszar na którym dokonało się przejście od gospodarki przyswajającej do gospodarki wytwarzającej należy traktować tereny wyżynne i górskie całego Bliskiego Wschodu.

Osada rolnicza Jarmo leży również w strefie Zagros w północnym Iraku. Datowana jest na okres między 6750 - 6100 p.n.e. Jarmo było osadą niewielką kilkakrotnie mniejszą od współczesnych jej osad w Jerycho i Çatal Hüyük. Liczyło ok. 20 - 25 domów. Ludność Jarmo siała pszenicę Emmer bliską jeszcze pod względem morfologicznym pszenicom dzikim, pszenicę Eincorn oraz jęcz-

mień. Wszystko to ok. 6500 p.n.e. Hodowano koty, psy i prawdopodobnie świnie. Nie znano bydła rogatego i owcy. Przedceramiczne Jarmo liczyło 11 warstw kulturowych. Reprezentuje ono wraz z podobnymi sobie osadami Ras Shamara i Tell Ramad I i II, Buqras w Syrii, Ali-Kosh położonym na Wyżynie Irańskiej, zupełnie nową jakość w pradziejach Azji Zachodniej. Gospodarka przyswajająca stała się faktem. Rolnictwo i hodowla weszły na stałe w skład kultury ludzkiej. Są gromadzone pewne nadwyżki umożliwiające dalszy rozwój wymiany. Na przełomie VII/VI tys. p.n.e. w osadach omawianego obszaru pojawia się ceramika (ok. 6100 p.n.e. w Jarmo, między 6000 - 5700 p.n.e. w Ali-Kosh).

W zachodniej Syrii ciągłość rozwojową można zaobserwować od VII tys. p.n.e. W tym czasie znaczną rolę odegrały w zachodniej Syrii wpływy z Anatolii. Natomiast w rejonach położonych dalej na południe i wschód nastąpiła przerwa kulturowa. W Palestynie i Jordanii osady okresu przedceramicznego B zostały opuszczone ok. 6000 p.n.e. Po okresach początkowego rozwoju rolnictwa tereny południowe stały się obszarem gospodarki nomadycznej. Podobny rozwój można zaobserwować w Buqras, wczesnym stanowisku osadniczym nad syryjskim Eufratem, w pobliżu Khaburu. Buqras, zdaniem J. Mellaarta, należy traktować jako przykład próby osiedlenia się pierwszych rolników w dolinie Eufratu. Próba zawiodła w tym samym czasie gdy wczesne osadnictwo w Palestynie ostatecznie znikło. J. Mellaart przypuszcza, że wczesne zboża nie były przystosowane do warunków tak różnych od panujących w ich naturalnym środowisku górskim. Podobne wydarzenia rozegrały się na stanowisku Ali-Kosh leżącym na skraju Wyżyny Irańskiej, w południowym Iranie. Ostatnia faza osadnictwa na tym stanowisku — faza „Muhammad Jafar” 6000 - 5700 p.n.e., kończy się gospodarką pasterską i opuszczeniem osady.

Ogólnie rzecz biorąc, za koniec drugiego etapu rozwoju kulturowego Azji Zachodniej, w okresie między IX a V tys. p.n.e., można przyjąć pojawienie się kultury Hassūnah ok. 5800 p.n.e., kiedy po raz pierwszy zaczęto budować osiedla na aluwialnej nizinie Mezopotamii. W tym okresie pojawia się na terenach Mezopotamii pierwsza miedź. W czasie trwania kultury Hassūnah należy też szukać początków irygacji. W dolnych warstwach Tepe Sabz na południowej nizinie Mezopotamii występują pierwsze ślady wprowadzenia techniki irygacyjnej na aluwialnej nizinie. Dzieje się to ok. 5500 lat p.n.e. W warstwach tych występuje też ceramika zbliżona do ceramiki stylu „Muhammad Jafar”.

Trzeci etap rozwoju kulturowego Azji Zachodniej rozpoczyna się z początkiem kultury Halaf, którą w półn. Iraku J. Mellaart określa jako spadkobierczynię kultury Hassūnah. Początki jej nie są jednak jasne. Ludność kultury Halaf uprawiała pszenicę Emmer, jęczmień i len. Hodowano owce i kozy. Kultura Halaf pierwsza wprowadza metalurgię na terenach Mezopotamii. Jej ośrodek Arpachiyah wydaje się być nie osadą rolniczą a centrum produkcji rzemieślniczej. Wszystko świadczy za tym, że nowe formy gospodarki umożli-

wily ludności Halaf gromadzenie dość znacznych nadwyżek produkcyjnych, których istnienie z kolei pozwoliło na wyodrębnienie się rzemiosła. Niestety, ponieważ J. Mellaart nie zajmuje się tym problemem bliżej, musimy poprzestać na takim ogólniku. Kultura Halaf datowana na ok. 5300 - 4300 p.n.e., jest współczesna częściowo anatolijskiej kulturze Hacilar. Z kręgiem anatolijskim wiąże ją m. in. motyw byka i leoparda w sztuce i zapewne w wierzeniach oraz znajomość wytopu miedzi, która była znana wcześniej w Anatolii.

Zagadnienie związków kultury Halaf z wyżinnymi kulturami połudn. Anatolii — Çatal Hüyük i Hacilar I oraz związków kultury Halaf z wcześniejszymi kulturami Hassūnah i Sāmarrā wymagają dalszych badań i wyjaśnień. J. Mellaart czyni co prawda pewne sugestie w tym kierunku — ale wobec niedostatecznych badań archeologicznych mają one charakter hipotez wymagających sprawdzenia. Również pytanie o genezę kultury Halaf pozostaje na razie bez odpowiedzi.

Na podobnej podstawie kulturowej rozwinęły się równolegle do Halaf w połudn. Mezopotamii kultury Eridu i Hajji Muhammad, których kulturową kulminacją jest okres Ubaid. W ostatnich latach udowodniono, iż pomimo rozprzestrzenienia się w okresie Uruk nowej ceramiki, tradycje architektoniczne wykazują trwanie w Uruk starych wzorów kulturowych do czasu kiedy pierwsze zachowane pismo pozwala identyfikować mieszkańców Mezopotamii jako Sumerów. Rzuca to nowe światło na dotychczasowe poglądy dotyczące początków cywilizacji sumeryjskiej. Dotychczas przypuszczano, iż Sumerowie zajmują tereny połudn. Mezopotamii w okresie Uruk, przybываяcz obszarów wyżennych. Obecnie — i z tym poglądem zgadza się J. Mellaart, wszystko wskazuje, iż Sumerowie byli pierwszymi osadnikami w połudn. Mezopotamii, którą zamieszkawali od poł. VI tys. p.n.e. Tak więc już mieszkańców Eridu można uważać za Sumerów. Ten wniosek jest drugim kluczowym momentem w pracy J. Mellaarta, zamykającym — jeśli potraktować rozwój Azji Zachodniej całościowo i dynamicznie, epokę zapowiadzaną przez Zawi-Chemi — Shanidar, a rozpoczętą przez Jarmo i Ali-Kosh. Chronologicznie praca kończy się u schyłku prahistorii i na przedpolu historii Azji Zachodniej.

Zasługą autora jest uwzględnienie w pracy wyników badań z ostatnich lat, znanych zresztą przede wszystkim z wyrywkowych sprawozdań i notatek — często publikowanych w trudno u nas dostępnych periodykach. Choć więc przedstawiony obraz rozwoju kulturowego Azji Zachodniej w wyniku badań lat przyszłych będzie ulegał zmianom, praca J. Mellaarta w najbliższych latach będzie miała do spełnienia ważną rolę, jako wstęp do studiów nad prahistorią tego okresu.